

משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי

יד יצחק בן צבי

במדבר

פרשה ארץ ישראלית

בגד תכלת - על הפקת התכלת בארץ ישראל

מאת: טליה זיסקין

מצבורים של קונניות ארגמן קהה קוצים ושל כלי חרס המוכתמים בצבע סגול התגלו באתרים רבים לאורך חופי הארץ והלבנון. בתל כברי, בתל עכו ובתל שקמונה שליד חיפה התגלו ממצאים כבר מתקופת הברזל. בתל דור שבחוף הכרמל התגלה גם מתקן תעשייה מהתקופה הפרסית. הפקת התכלת דורשת שלב נוסף על שלבי הפקת הארגמן הסגול, וזו כנראה הסיבה לכך ששרידי צבע התכלת לא נמצאו באתרים אלה.

כיום ניתן לבקר בכמה אתרים בארץ העוסקים בנושא התכלת. אחת התערוכות במוזאון המזגגה בדור, נקראת 'סוד התכלת והארגמן' ועוסקת בתעשיית הארגמן והתכלת ששרידיה נמצאו בתל דור ומוצגים במוזאון. במפעל 'פתיל תכלת' בכפר אדומים המייצר צבע מבולוטות הארגמן קהה הקוצים ופתילי תכלת, ניתן לערוך סיור בעקבות התכלת, צביעה כימית של גיזות תכלת והדגמה של ייצור צמר ועיבודו.

המילה תכלת כיום מתייחסת לצבע, אך במלאכת המשכן מופיעה התכלת ברשימת החומרים שאותם אספו להקמת המשכן: **וְזָאת הַתְּרוּמָה אֲשֶׁר תִּקְחוּ מֵאֲתָם: זָהָב וְכֶסֶף וְנֹחֶשֶׁת. וְהַתְּכֵלֶת וְהָאֲרָגָם וְהַזָּלָעַת שְׁנֵי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים** (שמות כה ג-ד). בעבודת בני קהת המוזכרת בפרשתנו מתואר בגד התכלת הנפרש על גבי המשכן וכליו. **זֹאת עֲבֹדַת בְּנֵי-קֹהֶת בְּאֹהֶל מוֹעֵד קֹדֶשׁ הַקִּדְשִׁים: וְבָא אֹהֶרֶן וּבָנָיו בְּנִסְעַ הַפָּחָה וְהוֹרְדוּ אֶת פָּרֹכֶת הַפָּסָף וְכִסְיָהָ אֶת אֶרֶן הָעֵדֻת: וְנָתְנוּ עָלָיו כְּסִי עוֹר תַּחַשׁ וּפָרָשׁוֹ בְּגֹד-כָּלִיל תְּכֵלֶת מִלְמַעְלָה וְשָׁמוּ בְדָיו** (במדבר ד ד-ז). הכיסוי בתכלת דווקא מוסבר כך: **עַל כָּל כֵּלִים הָעוֹמְדִים בַּהֵיכָל הָיוּ פּוֹרְשִׁים בְּגֹד תְּכֵלֶת מִפְּנֵי שֶׁהַשְׂכִּינָה שׁוֹרָה שָׁם, דּוֹגְמַת מְקוֹם שְׂכִינָתוֹ שֶׁל מַעְלָה הַדּוּמָה לַתְּכֵלֶת** (במדבר רבה ד, י"ד).

אחרי חורבן בית המקדש המשיך השימוש בתכלת לקיום מצוות ציצית **וְנָתְנוּ עַל-צִיצִית הַכֶּנֶף פִּתִּיל תְּכֵלֶת** (במדבר טו לח). גם במצוות ציצית צבע התכלת מוסבר כמזכיר את מקום השכינה **מִפְּנֵי שֶׁהַתְּכֵלֶת דּוּמָה לִים וַיִּם דּוּמָה לְרִקִּיעַ וְרִקִּיעַ לִכְסֵּא הַכְּבוֹד** (בבלי מנחות, מג ע"ב), ובכך מסייע למהות מצוות הציצית **וְרָאִיתֶם אֹתוֹ וְזָכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וְעָשִׂיתֶם אֹתָם** (במדבר טו לט). ידוע שייצור התכלת והשימוש בה המשיכו עד תחילת התקופה המוסלמית (המאה ה-7 לספירה), אז החלו לקיים את מצוות הציצית ללא תכלת, והידע על אודות ייצור התכלת אבד.

בסוף המאה ה-19 החלו לעלות הצעות לזיהוי מחודש של התכלת. הזיהוי המקובל כיום למקור התכלת הוא החילזון הימי, ארגמן קהה הקוצים. בגופו של הארגמן קיים נוזל שקוף שבעת חשיפה לאוויר משתנה צבעו לסגול. אם בשלב כלשהו של החשיפה לאוויר הוא נחשף לשמש, הופך הנוזל לכחול טהור וממנו ניתן להפיק את התכלת. זיהוי זה מתאים גם למקורות חז"ל, שלפיהם הפקת התכלת הייתה מחילזון: **תְּכֵלֶת אֵין כְּשֶׁרָה אֵלָא מִן הַחִלְזוֹן, הַבֵּיא שְׁלֹא מִן הַחִלְזוֹן פְּסוּלָה** (תוספתא מנחות ט, ו), וגם לעובדה שדמי החילזון יקרים **תְּנוּ רַבֵּנִי: חִלְזוֹן זֶה דּוּמָה לִים וּבְרִיתוֹ דּוּמָה לְדָג וְעוֹלָה אֶחָד לִשְׁבָעִים שָׁנָה וּבְדָמּוֹ צוֹבְעִים תְּכֵלֶת לְפִיכָךְ דָּמִי יִקְרִים** (בבלי מנחות מד ע"א), וזאת ככל הנראה בשל המאמץ והידע המיוחדים הכרוכים בהפקת הצבע.

לעיון נוסף

- אריאל שמואל, "תכלת בציצית - מצווה מן המובחר או חיוב כמור?" תחומין, כא, תשס"א, עמ' 475-485
- עמר זהר, "תעשיית הארגמן לאור הממצא הארכאולוגי בארץ ישראל ובלבנון", קדמוניות, 153, תשע"ז, עמודים 9-16